

УДК 340.12

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883815>**Н.В. МАРУЩАК,**

доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
Чернігівського національного технологічного університету,
кандидат юридичних наук, доцент, м. Чернігів, Україна;
e-mail: natalya_mrs@ukr.net;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9636-6274>

РОЗУМІННЯ ДЕРЖАВИ У ТВОРАХ ВИДАТНИХ ПРЕДСТАВНИКІВ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТА ПРАВОВОЇ ДУМКИ НОВОГО ЧАСУ

N.V. MARUSHCHAK,

Ass. Professor, Chair of Theory and History of State and Law, Constitutional Law,
Chernihiv National University of Technology, Ph.D. in Law, Associate Professor,
Chernihiv, Ukraine; e-mail: natalya_mrs@ukr.net;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9636-6274>

UNDERSTANDING OF THE STATE IN THE WORKS OF OUTSTANDING REPRESENTATIVES OF PHILOSOPHICAL AND LEGAL THOUGHT OF MODERN PERIOD

АНОТАЦІЇ (ABSTRACTS), КЛЮЧОВІ СЛОВА (KEY WORDS)

Постановка проблеми. Станом на сьогодні актуальним є з'ясування сутнісних характеристик держави та створення універсальної доктрини, що забезпечить розуміння, керованість і прогнозованість розвитку держави. В світлі цього визначення поняття держави має як теоретичне, так і прикладне значення. За суттю, єдиною для всіх запропонованих історичних, політичних і правових дефініцій є характеристика держави як організації влади. Разом із тим, до сьогодні залишаються невирішеними питання про способи організації цієї влади та створення держави, її сутність та інші. Автор пропонує звернутися до аналізу змісту даного поняття в працях видатних представників філософської та юридичної думки різних часів і народів. Метою даної статті є розкриття особливостей розуміння поняття "держава" у працях Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, І.В.Ф Гегеля; виявлення антропологічних підстав держави та її функцій через філософську концепцію людської сутності. На думку автора, це сприятиме більш глибокому та повному сучасному розумінню поняття "держава", "державний лад". Новизна роботи полягає у виконанні порівняльного аналізу особливостей уявлень про державу в працях видатних представників філософської та правової думки Нового часу, виявленні принципових відмінностей. **Завдання статті** – розкрити сучасне розуміння поняття "держави"; визначити особливості поглядів видатних мислителів XVII–XVIII століть; показати шляхи формування елементарних уявлень про державу та її основних принципів, функціонування та спрямованості діяльності. **Методи їх рішення.** Історичний метод і методи юридичної антропології, філософії права дозволили вирішити поставлені задачі. **Результати.** Проблема поняття держави в усі часи була відкритою і залишається актуальною донині. Феномен держави у різні епохи інтерпретується по-різному. Це обумовлюється масою різноманітних чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Насамперед, важливу роль відіграють пануючий у науці тип раціональності, відповідний тип праворозуміння. Для мислителів Нового часу властиво розуміння держави як об'єктивної, стійкої, стабільної, закономірної, передбачуваної системи. На думку автора, держава визначається ними із позицій антропоцентризму і є універсальним знеособленим інститутом, існуючим незалежно від волі і бажання окремих індивідів, та базується на виключному праві пануючого суб'єкта займатися створенням системи норм на конкретній території для досягнення найбільш ефективного управління суспільством. **Висновки.** Держава є одним із видів складноорганізованих, багатоаспектних, багаторівневих соціальних систем та охоплює різні сфери людського буття. Саме тому поняття держави видатними філософами, правниками минулого пов'язане, із масою різноманітних чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру: включення суб'єкта в об'єкт пізнання, методологічна недосконалість, культурна ізоляваність, соціальне замовлення, політична і економічна кон'юнктура, політична заангажованість, ідеологічна залежність та інше.

Ключові слова: держава; сутність держави; державний устрій; Г. Гроцій; Т. Гоббс; Дж. Локк; Ж.-Ж. Руссо; І. Кант; І.В.Ф Гегель

Problem statement. For today is important to clarify the essential characteristics of the state and create a universal doctrine that will ensure understanding, managing, and predictability of the development of the state. With a view of this definition, the concept of the state has both theoretical and applied significance. In fact, the only one for all the proposed historical, political, and legal definitions is the characteristic of the state as an organization of power. However, today there are still unresolved questions about how to organize this power and create a state, its essence, and others. The author suggests analyzing the content of this concept in the works of prominent representatives of philosophical and legal thought of various times and peoples. The aim of this article is to reveal the peculiarities of understanding the concept of "state" in the works of G. Grotius, T. Hobbes, J. Locke, J.-J. Rousseau, I. Kant, I. V. F Hegel; identification of the anthropological foundations of the state and its functions through the philosophical concept of human essence. According to the author, this will contribute to a deeper and more complete modern understanding of the concept of "state", "state system". The novelty of the work consists of performing a comparative analysis of the features of representations of the state in the works of outstanding representatives of philosophical and legal thought of the New time, identifying fundamental differences. **The purpose** of the article is to reveal the modern understanding of the concept of "state"; to determine the features of the views of prominent thinkers of the XVII–XVIII centuries; to show the ways of forming elementary ideas about the state and its basic principles, functioning and direction of activity. **Methods.** For solving the purpose of the article were used the historical method and methods of legal anthropology and philosophy of law. **Results.** The problem of the concept of the state has always been open and remains relevant to this day. The phenomenon of the state is interpreted differently in different epochs. This is due to a variety of factors, both objective and subjective. First of all, an important role is played by the prevailing type of rationality in science, the corresponding type of legal understanding. Modern thinkers tend to understand the state as an objective, stable, stable, logical, assumed system. According to the author, the state is defined by them from the point of view of anthropocentrism and is a universal, impersonal institution that exists independently of the will and desire of individual individuals, and is based on the exclusive right of the dominant subject to create a system of norms on a specific territory to achieve the most effective management of society. **Conclusions.** The state is one of the types of complex, multidimensional, multi-level social systems and covers various spheres of human existence. That is why the concept of the state by outstanding philosophers and lawyers of the past is associated with a variety of factors of an objective and subjective nature: the inclusion of the subject in the object of knowledge, methodological imperfection, cultural isolation, social order, political and economic conditions, political bias, ideological dependence, and so on.

Keywords: *state; the essence of the state; state structure; H. Grotius; T. Hobbes; J. Locke; J.-J. Rousseau; I. Kant; G.W.F. Hegel*

Постановка проблеми

Станом на сьогодні актуальним є з'ясування сутнісних характеристик держави та створення універсальної доктрини, що забезпечить розуміння, керування і прогнозованість розвитку держави. В світлі цього визначення поняття держави має як теоретичне, так і прикладне значення.

Термін "держава" походить від старослов'янського "дръжава" – панування, могутність. У сучасній українській мові слово "держава" є полісемантичним – згідно з "Великим тлумачним словником сучасної української мови", воно має такі значення: 1) апарат політичної влади в суспільстві; 2) міцність; 3) влада, керівництво [1, с.215]. "Словник російської мови" С.І. Ожегова державу також визначає як політичну організацію суспільства на чолі з урядом та його органами, за допомогою яких пануючий клас здійснює свою владу, забезпечує охорону існуючого порядку та придушення класових супротивників, а також країна із такою політичною організацією [2, с.122]. Отже, одним із основних значень сло-

ва "держава" у літературній мові є організація влади. Даний висновок підтверджується й сучасними науковцями.

Так, на думку К.Ю. Галушко, держава – це особлива форма організації співжиття численних спільнот людей, яка характеризується наявністю таких основних ознак, як: 1) система спеціальних органів та установ, що в своїй сукупності утворюють державний управлінський механізм (державний апарат); 2) право (тобто обов'язкові правила поведінки, встановлені й санкціоновані державою), за допомогою якого держава як політична влада закріплює певний порядок суспільних відносин, а також структуру й порядок діяльності державного апарату; 3) визначена територія, кордонами якої обмежується влада певної держави [3] М.В. Цюрупа та В.С. Ясинська зауважують, що держава є найважливішим базовим інститутом політичної системи суспільства, її владно-насильницький характер закономірно впливає з її походження та соціального призначення в умовах соціально неоднорідного суспільства; акумулюючи в своїх

руках владні повноваження, держава соціально-політично інтегрує все суспільство [4]. За О.Ф. Скакун держава, це суверенна політико-територіальна організація суспільства, що володіє владою, яка здійснюється державним апаратом на основі юридичних норм, що забезпечують захист і узгодження суспільних, групових, індивідуальних інтересів зі спиранням, у разі потреби, на легальний примус [5, с.39]. К.Г. Волинка вважає, що сутність держави завжди розкривається через поняття публічної політичної влади. Сутність кожної конкретної держави визначається тим, кому належить державна публічна влада і в чиїх інтересах вона здійснюється" [6, с.38].

Величезний вплив на розвиток сучасних уявлень про державу в умовах глобалізації справили німецькі вчені. Так, концепція комунікативної держави спирається на політичну теорію Юргена Хабермаса (Habermas J., 2006), основними інструментами якої виступають комунікативна раціональність, під якою розуміється раціональність, що народжується в структурах життєвого світу і діяльності суб'єктів, і стратегічна раціональність, що виражається у практиках політичних лідерів [7, с.417].

Ульріх Бек (Beck U., 2000) запропонував теорію Другого модерну з новим розумінням ключових понять "держава", "влада", "панування" та "насильство". Сучасна космополітична держава, за вченим, заснована на принципі національної індиферентності, що передбачає співіснування національних ідентичностей на основі конституційної толерантності. У. Бек вважає, що однією із базових характеристик сучасного розвинутого модерну є всезростаюча обмеженість використання людиною раціональності, розрахунку. Людина більше не приймає самостійних раціональних рішень. Вона повинна прийняти ідею, що суспільство в цілому організоване раціонально, тому треба просто довіритись його інститутам, не перевіряючи, чи справді раціонально вони діють у більшості випадків. Людина у сучасному суспільстві просто діє за правилами, встановленими владою [8, с.79–105].

За суттю, єдиною для всіх пропонованих історичних, політичних і правових дефініцій є характеристика держави як організації влади. Разом із тим, до сьогодні залишаються питання – які способи організації цієї влади? У який спосіб створюється держава? В чому полягає її суть? На підставі чого визначається обсяг її діяльності в економічній, політичній, соціальній, правовій та інших сферах життя людей? Тут доцільно

звернутися до аналізу змісту даного поняття в працях видатних представників філософської та юридичної думки різних часів і народів, враховуючи, що еволюція розуміння категорії "держава" дуже тісно переплітається з історією людства, а підходи до поняття держави, її сутність та ознаки розвивалися історично одночасно із розвитком цивілізації.

Тому метою статті є розкриття особливостей розуміння поняття "держава" у працях Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, І.В.Ф Гегеля. Це сприятиме більш глибокому та повному сучасному розумінню поняття "держава", "державний лад". Важливим є виявлення антропологічних підстав держави та її функцій через філософську концепцію людської сутності. Тим більше, як зазначив І.О. Ільїн, сучасне людство переживає глибоку кризу; в своїй основі це криза духовна, тобто руйнація корінних духовних начал людського буття [9, с.19].

Новизна роботи полягає у порівняльному аналізі особливостей уявлень про державу в працях видатних представників філософської та правової думки Нового часу, виявленні принципових відмінностей. Завдання статті – розкрити сучасне розуміння поняття "держави"; визначити особливості поглядів видатних мислителів XVII–XVIII століть; показати шляхи формування елементарних уявлень про державу та її основних принципів, функціонування та спрямованості діяльності.

Особливості поглядів видатних мислителів XVII–XVIII століть

Епоха Відродження в Європі привносить із собою нову силу – почуття національної самовідомості і згуртованості, яка стала стимулом зародження централізованих держав. У період XIV–XVIII ст. відбувається становлення сучасних національних держав. Основним предметом вивчення правової науки стає держава, яка розглядається як централізована організація влади. Відбувається формування поняття держави незалежно від тих конкретних форм, якими вона представлена, формулюються теорії державного суверенітету. Крім того, в період розквіту класичної науки (XVII – перша половина XIX ст.) Відбулася відмова від колишньої – теологічної – картини світу і заміна її на світську, раціоналістичну картину світу. Людина розглядається як центр світобудови, самодостатній суб'єкт, відбувається секуляризація науки. З одного боку, людина виступає як окремий індивід, який переслідує свої особисті інтереси, з іншого боку, во-

на є членом нової юридичної організації, де усі рівні. Для обґрунтування нового світоустрою та змінених відносин використовується природне право, в якому знайшли примирення античні й середньовічні погляди. Особливістю природного права в зазначений період стає звільнення його від теологічної основи. Воно тепер виводиться не з Божественного веління, а з внутрішньої потреби. Дослідження цього часу присвячені суті, особливостям, формам держави та її функціям, які виводяться з природного права.

Саме в епоху Нового часу держава остаточно відокремлюється від суспільства та перетворюється в особливий соціальний інститут, котрий володіє власною організацією, самостійним соціальним призначенням і принципами функціонування. Мабуть, можна погодитися з тими вченими, які бачать у Новому часі епоху торжества ідеї державності. Крім того, вчені Нового часу ототожнюють державу не зі спільнотою громадян, а з одноосібним правителем, вбачаючи у державі, таким чином, не свого роду колективного суб'єкта, а персоніфіковану особу монарха. Тим самим оформлюється нова концепція держави, відмінна від тієї, яку пропонували античні мислителі, а саме концепція держави-суверена.

Г. Гроцій представляє державу як "досконалий союз вільних людей, укладений заради дотримання права і загальної користі" [10, с.74]. Сутність держави, полягає у громадському цілому, а особливість державної влади, на думку вченого, в тому, що її дії незалежні від будь-якої іншої влади. Володарем усієї повноти верховної влади (суверенітету) виступає держава в цілому (як союз), носієм влади в конкретному сенсі може бути як одна, так і декілька осіб [10, с.127–128]. Г. Гроцій виділяв у державі чотири елементи: народ, верховна влада, територія і загальне право.

Т. Гоббс визначав державу як "штучне тіло", продукт людської діяльності, а не божественне встановлення. Держава, на його думку, виникла на основі суспільного договору з "природного стану, коли люди жили роз'єднано і перебували в стані "війни всіх проти всіх", збиткової для усіх. Тому люди об'єдналися шляхом договору в державу, щоб тим самим отримати можливість захисту, безпеки і мирного життя. На думку Т. Гоббса, при установленні держави люди керуються прагненням позбутися тяжкого стану війни, що є необхідним наслідком природних пристрастей людей там, де немає видимої влади, що тримає їх у страху, і, під загрозою покаран-

ня, примушує їх до виконання угод і дотримання природних законів [11, с.337]. Одночасно суспільний договір являє собою об'єднання кожного з кожним, це свого роду договір об'єднання, за допомогою якого маса (натовп) перетворюється в організоване суспільство, набуває єдине обличчя. Так виникає держава – нове "обличчя", воля якої, в силу угоди багатьох людей, вважається за волю їх усіх, із тим, щоб держава могла розпоряджатися силами і здібностями окремих членів в інтересах загального миру і захисту [11, с.338].

Політичний ідеал Т. Гоббса, як до речі і Ж. Бодена, це монархія, що забезпечує волевиявлення суверена та внутрішню єдність волі в державі. Державна влада єдина і нічим не обмежена, домінує над цивільними законами, які тільки від неї і можуть отримати свою силу.

Т. Гоббс розробив доктрину держави-Левіафана. Тобто, держава є "єдина особа, відповідальною за дії якої зробила себе шляхом взаємного договору між собою безліч людей, з тим, щоб ця особа могла використовувати силу і засоби всіх їх так, як вважатиме за необхідне для їх миру і загального захисту" [11, с.338]. Таким чином, Т. Гоббс прагне провести відмінність між корпорацією громадян, названою їм громадянським суспільством (*societas civilis*), і власне державою у вузькому сенсі цього слова, під якою він розуміє особу або групу (збори) осіб, що мають верховну політичну владу. За Т. Гоббсом, державою є не вся корпорація громадян в цілому, а лише суверен, що володіє верховною владою по відношенню до підданих [11, с.338].

В свою чергу, Дж. Локк запропонував таке визначення держави: держава – сукупність людей, які об'єдналися в одне ціле під егідою встановленого ними загального закону і створили судову інстанцію, яка уповноважена улагоджувати конфлікти і карати злочинців. Держава створюється для досягнення "великої і головної мети" – політичного партнерства, коли кожен може реалізувати свої громадянські права (право на життя, здоров'я, свободу, приватну власність тощо) [12, с.84]. На думку Дж. Локка, з утворенням держави відбувається зміцнення і розвиток свободи як основи всіх інших прав. А для впорядкування суспільного життя заради блага людей необхідне створення органів законодавчої, виконавчої та судової влади. "Свобода людини в суспільстві, – писав він, – полягає у тому, що вона не підкоряється ніякій іншій законодавчій владі, крім тієї, яка встановлена за згодою в державі... Там, де немає законів, там

немає і свободи" [13, с.274]. Дж. Локк теоретично розробив такі принципи буржуазного конституціоналізму (повага права приватної власності, суверенітет, парламентське правління, поділ влади, законність, невідчужуваність прав особи), які сформували "емпіричну систему демократії" і філософію американського конституціоналізму. "...Віровчення Д. Локка знайшло своє втілення у конституції..., і ці принципи стали основою для юридичного тлумачення" [14, с.100–101]. Дж. Локк відстоював право на свободу, але допускав при цьому часткове її обмеження на користь держави. Одночасно філософ заперечував тотальну відмову індивіда від належних йому природних прав. Право на життя, власність, гідність особи, рівність людини не відчує нікому ні за яких обставин [15, с.271–272].

Таким чином, інтереси особи стають у Дж. Локка центром усієї державної діяльності, а його політичне вчення справило величезний вплив на подальший розвиток політичної ідеології. Особливо широкого поширення набула теорія природних невідчужуваних прав людини, яку використали Т. Джефферсон та інші теоретики американської революції і яка увійшла згодом до французької Декларації прав людини і громадянина 1789 року [16, с.189–190].

Політичні погляди Ж.-Ж. Руссо, І. Канта

Ж.-Ж. Руссо сформулював теорію суспільного договору про утворення держави в результаті появи соціальної нерівності для вираження загальної волі: "Кожен з нас передає в загальне надбання і ставить під вище керівництво загальної волі свою особистість і всі свої сили, і у результаті для нас усіх разом кожен член перетворюється в нероздільну частину цілого" [17, с.568].

Центральним пунктом політичної теорії Ж.-Ж. Руссо є вчення про народний суверенітет як принцип здійснення загальної волі. При цьому він розрізняє загальну волю та волю всіх: перша має на увазі загальні інтереси, друга – інтереси приватні і являє собою лише суму виявленої волі приватних осіб. Загальна воля виступає у Ж.-Ж. Руссо джерелом законів, мірилом справедливості і головним принципом управління. Зокрема, він вважав суверенітет народу невід'ємним і неподільним. Народ не може нікому віддати своє право на самоврядування і вирішення своєї долі. Уряд – лише тимчасовий агент суверенного народу. Ця думка Ж.-Ж. Руссо збігається з висновками Дж. Локка. Але у Дж. Локка народ вручає органам управління владу

виконавчу, законодавчу і судову. Руссо ж категорично виступав проти передачі парламенту (або іншому органу) законодавчої влади.

Ж.-Ж. Руссо, розвиваючи запропонований Дж. Локком принцип народного суверенітету, вважав, що, так як усі люди народжуються вільними і жодна людина не має влади над іншим від природи, а сила не може породжувати право, то для встановлення законного авторитету серед людей залишається тільки один спосіб – договір. У результаті договору кожна людина разом із іншими людьми підпорядковує себе, свою волю і силу верховному керівництву загальної волі, залишаючись при цьому нероздільною частиною цілого. Таким чином, створюється як би публічне обличчя республіки. "Сукупність особистостей називається народом, який, в свою чергу, є носієм суверенної влади, органом цієї влади є загальна воля" [17, с.571].

Суверенітет – це абсолютна, невідчужувана і неподільна влада народу. Сувереном завжди є народ, а значить єдино правильною формою організації суспільства і держави є демократія. Розглядаючи суверенітет як загальну волю народу, Ж.-Ж. Руссо стверджує, "що суверенітет, як здійснення загальної волі, не може ніколи відчужуватися і що суверен, будучи не чим іншим, як колективною істотою, може бути представлений тільки самим собою; влада може, звичайно, передаватися, але не воля" [17, с.571]. Виходячи з цих властивостей суверенітету, Ж.-Ж. Руссо стверджував, що не тільки абсолютна монархія, але і верховна влада парламенту є утиском народного суверенітету.

Таким чином, Ж.-Ж. Руссо як представник радикально-демократичного спрямування політико-правової думки обґрунтовував і відстоював ідеї соціальної справедливості, рівності, громадянської етики. Стрижнем політичної теорії мислителя є його вчення про народний суверенітет, як основоположний принцип республіканського ладу. "Я називаю республікою будь-яку державу, керовану законами, якою б не була форма управління, тому що тільки в цьому випадку управляє суспільний інтерес і суспільна справа має якість значення. Будь-який законний уряд є уряд республіканський" [17, с.571]. Водночас, Ж.-Ж. Руссо називав урядом, або верховним управлінням, законне відправлення функцій виконавчої влади, а правителем, або государем, – орган чи людину, яким вручена ця влада [17, с.572].

Найбільшу популярність здобули такі праці Ж.-Ж. Руссо, як "Міркування про походження і

підстави нерівності між людьми" (1754) і "Про суспільний договір, або Принципи політичного права" (1762) [18, с.146].

Наріжний принцип соціальних поглядів Іммануїла Канта, нав'язаний духом Просвітництва і теорією природного права: кожна особа наділена гідністю і є для інших абсолютною цінністю. Особистість не є знаряддям здійснення хоч яких, навіть найблагородніших планів загально-го блага [12, с.127]. Заслуга І. Канта полягає у створенні етичної концепції людської гідності, згідно з якою її реалізація неможлива без надання людині прав та свобод, при цьому людина не є засобом досягнення мети. Саме це забезпечило обґрунтування ідеї прав людини та її подальший розвиток у теорії правової держави.

І. Кант визначав гідність як абсолютну цінність, володіючи якою людина примушує інших людей поважати себе, водночас порівнюючи себе із ними, оцінюючи себе. На думку І. Канта, "особистість представляє собою всю гідність людства, розпоряджатися собою як засобом для будь-якої мети – означає принижувати гідність людства у своїй особі, якій і була ввірена особа для збереження" [19, с.360]. "Повага, яку я відчуваю до інших або таке, що інші можуть вимагати від мене, є, як наслідок, визнанням гідності в іншій людині, тобто гідності, яка не має ні ціни, ні еквівалента, який можна обміняти на об'єкт пошани" [19, с.404], – писав І. Кант. На думку філософа, вище співчуття і любові (які гідні поваги) стоїть повага до гідності людини.

Наявність гідності (абсолютної цінності) дає людині право на повагу до неї з боку інших осіб, право на самооцінку і в той же час покладає на неї обов'язок поважати гідність інших. На відміну від своїх попередників, І. Кант висунув тезу про те, що суспільство не може обмежувати в людині її індивідуалізм, її особистий інтерес. В основі гідності людини – її автономія. Держава зобов'язана не втручатися в цю сферу життя особистості доти, поки вона не порушить закон.

Держава, за І. Кантом, – це об'єднання великої кількості людей, підлеглих правовим законам. Тут найважливішою ознакою держави виступає її підлеглість праву, що вирізняє її серед інших спільнот людей. Він підкреслював при цьому, що розглядає не дійсну державу, а "державу в ідеї, таку, якою вона повинна бути відповідно до чистих принципів права" [12, с.129]. Згідно із ученням вченого, закони в державі повинні забезпечувати свободу, тобто право, а люди, що підкоряються їм, знаходяться в правовому стані. "Такий стан окремих індивідів у

складі народу у відношенні один до одного називається громадянським (status civilis), а їх сукупність відносно своїх власних членів – державою (civitas)" [19, с.231–232].

У кожній державі, пише філософ, існує три влади як об'єднана воля в трьох особах: верховна влада в особі законодавця, виконавча влада в особі правителя і судова влада, що присуджує кожному своє в особі судді. Законодавча влада, за І. Кантом, може належати тільки об'єднаній волі народу. Ця влада виникає із первісного договору, відповідно до якого кожна людина залишила дику, не засновану на законі свободу, щоб повною мірою знайти в державі свою законну свободу, громадянську рівність і самостійність. Всі три влади, по-перше, скоординовані між собою, одна доповнює іншу, по-друге, підлеглі одна одній, щоб жодна не могла узурпувати функції іншої, по-третє, об'єднання їх функцій кожному підданому надає його права [19, с.232].

Таким чином він виходить на ідею всесвітньо-громадянського стану, заснованого на сполученні народних суверенітетів і підноситься над окремими державними суверенітетами в ім'я загальної користі. Великий мислитель приходить до нового їх розуміння, ґрунтуючись на діалектичному розумінні питань єдності індивіда і держави, держави і громадянського суспільства, цілісності і дискретності державного устрою.

І якщо для І. Канта характерно розгляд держави через призму повинності (якою вона має бути), то для Г.В.Ф. Гегеля метою теоретичних досліджень є з'ясування суті "нормальної" держави (неідеальної). Держава у Г.В.Ф. Гегеля – це духовний організм, що складається із безлічі індивідів, які через загальну самосвідомість і загальну волю об'єднуються в народний дух.

Особливості розуміння держави у творчості Г.В.Ф. Гегеля

Держава для Г.В.Ф. Гегеля, це, перш за все, реалізація духовної свободи, втіленої як у суспільстві, так і в індивідах. Саме у такій якості вони виступають як щось морально ціле та єдине [20, с.283]. На противагу Ж.-Ж. Руссо та І. Канту, Г.В.Ф. Гегель не виводить суверенітет з волі народу, а пов'язує його безпосередньо з самою ідеєю держави. Тут важливо розуміти гегелівську діалектику, згідно з якою держава сама по собі не є такою конструкцією, що підноситься над народом, а становить його невід'ємний зміст, подібно душі у ставленні до окремих органів тіла. Однак при цьому народ

слід розуміти не як агрегат індивідів (*vulgus*), а як внутрішньо диференційоване та складне утворення (*populus*), тобто, як громадянське суспільство. На цьому наполягає Г.В.Ф. Гегель в "Енциклопедії філософських наук".

У такій якості держава виступає як одне, як одиниця, тому вона подібна до єдиного і єдиного у живій істоті: "Ідеалізм, що становить суверенітет, є теж саме визначення, за яким у живому організмі його так звані частини суть не частини, а члени, органічні моменти, ізоляція і для себе перебування яких є хвороба" [20, с.317–318].

Ця субстанціальність, ця одиничність, що впливає з самої природи держави, і позначається Г.В.Ф. Гегелем як її суверенітет. В державі, таким чином, філософ вбачає два начала: духовне, що виражається в її внутрішній диференціації і у зв'язку з диференційованим громадянським суспільством, і початок життя, душі держави, яка робить можливим саме її цілісність, що відтворює саму себе, тобто суверенітет: "Держава як духовне є розгортання всіх своїх моментів, але одиничність є одночасно душевність і життєтворний принцип, суверенітет, який містить в собі всі відмінності" [20, с.316].

Суверенітет, як такого роду внутрішня єдність і жива душа держави, передбачає, що всі функції держави мають джерело тільки в структурі державної влади і не можуть бути приватним надбанням окремих осіб, станів чи корпорацій. В останньому випадку суспільство буде являти собою не організм, а агрегат окремих частин і не зможе називатися державою у точному сенсі цього слова. У зв'язку з цим, для Г.В.Ф. Гегеля середньовічні політичні утворення, де панував загальний дух партикулярності, не були державами у буквальному сенсі цього слова. Суверенітет означає, що кожна правомочність має своєю внутрішньою стороною державну волю і інтерес, які складають її "ідеальність" у зазначеному вище сенсі.

Виходячи з цього, як зазначав Г.В.Ф. Гегель, легко власти в оману, вважаючи, що суверенітет означає можливість творити будь-яке свавілля від імені держави, оскільки вона суверенна у своїх діях і функціях. Такому підходу вчений протиставляє ідею права, саме в останньому він вбачав той розумний початок, який надає позитивну спрямованість всевладдю суверенітету. Правовий характер держави, за Г.В.Ф. Гегелем, є необхідним моментом її суверенності.

У такому випадку суверенітет може розумі-

тися як вираз суб'єктивності державної влади, яка потребує персоніфікації. Такою персоніфікацією суб'єктивності громадянського суспільства для Г.В.Ф. Гегеля був суддя. Персоніфікацію же суверенітету держави мислитель пов'язував із образом монарха: "Але особистість і суб'єктивність взагалі в якості нескінченного, що співвідносяться себе з собою, володіє, далі, істиною, причому своєю найближчою, безпосередньою істиною, як особа, для себе сущий суб'єкт, а для себе суще є також просто одне. Особистість держави дійсна тільки як особа, як монарх. Особистість служить виразом поняття як такого, особа утримує одночасно її дійсність, і лише з цим визначенням поняття є ідея, істина" [20, с.319]. При цьому, за Г.В.Ф. Гегелем влада монарха буде владою суверена тільки в тому випадку, якщо вона здійснюється у правовому контексті і обмежена правом і суспільним представництвом. Тільки конституційна монархія може бути пов'язана із ідеєю суверенітету. Гегелівське трактування повноважень і прав монарха, за деякими винятками (наприклад, спадковість влади), повністю вкладається у сучасне загальне поняття глави держави, тобто, трактування Г.В.Ф. Гегелем співвідношення суверенітету і суверена має не тільки історичне, а й актуальне сьогодні значення.

Г.В.Ф. Гегель відстоював ідею абсолютної цінності державного суверенітету. Держава в повній мірі виявляє духовну природу суспільства, тому над нею не може бути поставлена більш висока інстанція, яка несли б у собі будь-який більш високий зміст, ніж той, який містить у собі держава. Г.В.Ф. Гегель писав: "Кілька держав, утворюючи союз, можуть, правда, скласти суд над іншими державами, між державами можуть створити об'єднання, як, наприклад, Священний союз, але ці союзи завжди тільки відносні і обмежені, подібно вічному миру. Єдиний абсолютний суддя, який завжди виступає, і виступає проти особливого, є у собі і для себе сущий дух, який виступає у всесвітній історії як загальне і як діючий рід" [20, с.285]. За Г.В.Ф. Гегелем, вищим судом для суверенних держав є тільки сама всесвітня історія, звернення до якої виявляється вищим результатом філософсько-правового дослідження. "Держава – це хід Бога в світі; його підставою служить влада розуму, що здійснює себе як волю" [20, с.284].

Г.В.Ф. Гегель розглядав державу у контексті загальної системи її фундаментальних філософських уявлень про світобудову, важливою частиною яких є філософія права. Держава у

трактуванні Г.В.Ф. Гегеля – це теж право, але найбільш розвинене і змістовно багате, тому що воно включає у себе визнання всіх інших прав – прав особистості, сім'ї та суспільства. Зводячи державу в абсолютизм, що стоїть над особистістю і суспільством, Г.В.Ф. Гегель доводить, що буття держави передуює розвитку громадянського суспільства.

Держава, за Г.В.Ф. Гегелем, – це найбільш досконала організація суспільного життя, в якій все будується на правовій основі, що представляє царство реалізованої свободи. Саме у державі і через державу реалізуються вищі, моральні цінності людини, "тому сфера громадянського суспільства переходить до держави" [20, с.278]. Громадянське суспільство за допомогою правових установ забезпечує інтереси приватних осіб і охороняє їх власність, підтримує певний суспільний порядок. У державі цілком зливаються особиста свобода і зовнішній порядок, у ній досягає своєї найвищої форми єдність правового змісту і морального переконання.

Цінність гегелівських поглядів на державу полягає в тому, що примусова, насильницька функція в ній відіграє не настільки важливу роль. Головне – це чітка соціальна і правова спрямованість державної діяльності, її глибокий моральний зміст, розумність і корисність для суспільства і індивіда.

У філософській системі Г.В.Ф. Гегеля індивід розглядається як елемент загального, органічного цілого, момент моральної тотальності. Розглядаючи державу як ходу Бога в світі, дійсність моральної ідеї, він захищає тезу про первісність держави стосовно особи. Водночас, філософ вніс істотний вклад у розробку вчення про людську гідність. Особливо важливе значення у цьому відношенні мала гегелівська концепція свободи як пізнаної необхідності.

Г.В.Ф. Гегель як прихильник помірної конституційної монархії виступав за надання громадянам елементарних прав (хоча визнавав природним і необхідним ієрархічну побудову суспільства і засуджував "чернь", тобто незаможні прошарки). Г.В.Ф. Гегель писав про необхідність піднесення гідності людини, визнання її здатності бути вільною, саме це, на його думку, поставить людину в один ряд із усім духовним [21,

с.224]. Тобто, гідність людини філософ вбачав у її свободі. Користь самоврядування громадян у державі він вбачав, зокрема, у тому, що воно забезпечує їм відчуття і почуття власної гідності [22, с.85]. Незважаючи на всі суперечності, властиві філософії Г.В.Ф. Гегеля, його віра в торжество розуму підтверджувала ідею високої соціальної цінності особи.

Висновки

1. Отже, проблема поняття держави в усі часи була відкритою і залишається актуальною донині. Феномен держави у різні епохи інтерпретується по-різному. Це обумовлюється масою різноманітних чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Насамперед, важливу роль відіграють пануючий у науці тип раціональності, відповідний тип праворозуміння. Для мислителів Нового часу властиво розуміння держави як об'єктивної, стійкої, стабільної, закономірної, передбачуваної системи. На нашу думку, держава визначається ними із позицій антропоцентризму і є універсальним знеособленим інститутом, існуючим незалежно від волі і бажання окремих індивідів, та базується на виключному праві пануючого суб'єкта займатися створенням системи норм на конкретній території для досягнення найбільш ефективного управління суспільством.

2. Держава є одним із видів складноорганізованих, багатоаспектних, багаторівневих соціальних систем та охоплює різні сфери людського буття. Саме тому поняття держави видатними філософами, правниками минулого пов'язане, із масою різноманітних чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру: включення суб'єкта в об'єкт пізнання, методологічна недосконалість, культурна ізоляція, соціальне замовлення, політична і економічна кон'юнктура, політична заангажованість, ідеологічна залежність та інше.

Конфлікт інтересів

Конфлікт інтересів, за заявою авторки, відсутній.

Вираз вдячності

Стаття підготовлена за власною ініціативою авторки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.: ВТФ "Перун", 2003. 1440 с.
2. Ожегов С. И. Словарь русского языка: ок. 57000 слов / под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. М.: Рус. яз., 1986. 797 с.
3. Галушко К. Ю. Держава. *Енциклопедія історії України*: Т. 2: Г–Д / редкол.: В. А. Смолій (голова) та

- ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Вид-во "Наукова думка", 2004. 688 с.
4. Цюрупа М. В., Ясинська В. С. Основи сучасної політології: підручник для студентів ВУЗів. Київ: Кондор. 2009. 354 с.
 5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права Харків: Консум, 2001. 656 с.
 6. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. К.: МАУП, 2003. 240 с.
 7. Habermas J. Political Communication in Media Society – Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research. *Communication Theory*. 2006. Vol. 16. P. 411–426.
 8. Beck U. The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity. *British Journal of Sociology*. Vol. 51. 2000. No 1. Pp. 79–105.
 9. Ильин, И. А. Путь духовного обновления / сост., авт. предисл., отв. ред. О. А. Платонов. М.: Институт русской цивилизации, 2011. 1216 с.
 10. Гроций Гуго. О праве войны и мира. М.: Ладомир, 1994. 868 с.
 11. Гобс Т. Антология мировой философии. В 4-х т. Т. 2. Европейская философия от эпохи Возрождения по эпоху Просвещения / ред. коллегия: В. В. Соколов и др. М.: Мысль, 1970. С. 307–349.
 12. Історія вчень про державу і право: підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. 256 с.
 13. Локк Дж. Сочинения: В 3 т. М.: Мысль, 1988. 668 с.
 14. Харц Л. Либеральная традиция в Америке / общ. ред. В. Согрина; ред. Т. С. Комаров]. М.: Прогресс-Академия, 1993. 236 с.
 15. История политических и правовых учений: учеб. для вузов / под ред. проф. В. С. Нерсисянца. М.: Издательская группа НОРМА Инфра-М, 2000. 736 с.
 16. История политических и правовых учений: учеб. / под ред. О. Э. Лейста. М.: Юрид. лит., 1997. 576 с.
 17. Руссо Ж.-Ж. Антология мировой философии. В 4-х т. Т. 2. Европейская философия от эпохи Возрождения по эпоху Просвещения / ред. коллегия: В. В. Соколов и др. М.: Мысль, 1970. С. 558–574.
 18. Козинець, О. Г. Жан Жак Руссо – ідеолог французької буржуазної революції кінця XVIII ст. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 8. С. 145–148.
 19. Кант И. Метафизика нравов. *Собр. соч.* : в 6 т. М.: Мысль, 1965. Т. 4. Ч. 2. 1965. 478 с.
 20. Гегель Г. В. Ф. Философия права / ред. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц. М.: Мысль, 1990. 524 с.
 21. Гегель Г. В. Ф. Гегель – Шеллингу: [Берн, 16 апр. 1795 г.]. *Работы разных лет*: в 2 т. М.: Мысль, 1973. Т. 2. 1973. С. 222–225. (Философское наследие).
 22. Гегель Г. В. Ф. Конституция Германии. *Политические произведения*. М.: Наука, 1978. С. 65–184. (Памятники философской мысли).

REFERENCES

1. Busel, V. T. (Red.). (2003). *Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv: VTF "Perun" (in Ukr.).
2. Ozhegov, S. I.; Shvedova, N. YU. (Red.). (1986). *Slovar' russkogo yazyka: ok. 57000 slov* [Dictionary of the Russian language: approx. 57,000 words]. M.: Rus. yaz. (in Russ.).
3. Halushko, K. YU. (2004). *Derzhava* [State]. In: Smoliiy, V. A. et al. *Entsyklopediya istoriyi Ukrainy*: T. 2: H–D. Kyiv: Vyd-vo "Naukova dumka" (in Ukr.).
4. Tsyurupa, M. V., & Yasyns'ka, V. S. (2009). *Osnovy suchasnoyi politolohiyi* [Fundamentals of modern political science]. Kyiv: Kondor (in Ukr.).
5. Skakun, O. F. (2001). *Teoriya derzhavy i prava* [Theory of State and Law]. Kharkiv: Konsum (in Ukr.).
6. Volynka, K. H. (2003). *Teoriya derzhavy i prava* [Theory of State and Law]. Navch. posib. Kyiv: MAUP (in Ukr.).
7. Habermas, J. (2006). Political Communication in Media Society – Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research. *Communication Theory*, (16). 411–426.
8. Beck, U. (2000). The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity. *British Journal of Sociology*, 51(1). Pp. 79–105.
9. Il'in, I. A.; Platonov O. A. (Red.). (2011). *Put' dukhovnogo obnoveniya* [The path of spiritual renewal]. M.: Institut russkoy tsivilizatsii (in Russ.).
10. Grotsiy, Gugo. (1994). *O prave voyny i mira* [On the law of war and peace]. M.: Ladomir (in Russ.).
11. Gobs, T. (1970). *Antologiya mirovoy filosofii* [Anthology of world philosophy]. V 4-kh t. In: Sokolov, V. V. et al. T. 2. *Yevropeyskaya filosofiya ot epokhi Vozrozhdeniya po epokhu Prosveshcheniya*. M.: Mysl' (s. 307–349) (in Russ.).

12. Demydenko, H. H., & Petryshyn, O. V. (Eds.). (2009). *Istoriya vchen' pro derzhavu i pravo* [History of the doctrines of state and law]. Pidruchnyk. Kharkiv: Pravo (in Ukr.).
13. Lokk, Dzh. (1988). *Sochineniya* [Works]. V 3 t. M.: Mysl' (in Russ.).
14. Kharts, L.; Sogrina, V., & Komarov, T. S. (Eds.). (1993). *Liberal'naya traditsiya v Amerike* [Liberal tradition in America]. M.: Progress: Progress-Akademiya (in Russ.).
15. Nersesyants, V. S. (Ed.). (2000). *Istoriya politicheskikh i pravovykh ucheniy* [History of political and legal doctrines]. Ucheb. dlya vuzov. M.: Izdatel'skaya gruppa NORMA Infra-M (in Russ.).
16. Leyst, O. E. (Ed.). (1997). *Istoriya politicheskikh i pravovykh ucheniy* [History of political and legal doctrines]. Ucheb. M.: Yurid. lit. (in Russ.).
17. Russo, ZH.-ZH. (1970). *Antologiya mirovoy filosofii. V 4-kh t.* [Anthology of world philosophy. In 4 volumes]. In: Sokolov, V. V. et al. (Ed.). T. 2. Yevropeyskaya filosofiya ot epokhi Vozrozhdeniya po epokhu Prosveshcheniya. M.: Mysl' (s. 558–574) (in Russ.).
18. Kozynets', O. H. (2012). Zhan Zhak Russo – ideoloh frantsuz'koyi burzhuznoyi revolyutsiyi kintsya XVIII st. [Jean-Jacques Rousseau - the ideologue of the French bourgeois revolution of the late eighteenth century]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, (8). 145–148 (in Ukr.).
19. Kant, I. (1965). *Metafizika npravov* [The metaphysics of morals]. In: *Sobr. soch.:* v 6 t. M.: Mysl', T. 4. CH. 2 (in Russ.).
20. Gegeľ, G. V. F.; Kerimov, D. A., & Nersesyants, V. S. (1990). *Filosofiya prava* [Philosophy of Law]. M.: Mysl' (in Russ.).
21. Gegeľ, G. V. F. (1973). *Gegeľ – Shellingu: [Bern, 16 apr. 1795 g.]* [Hegel - to Schelling: [Bern, Apr 16. 1795]]. In: *Raboty raznykh let:* v 2 t. M.: Mysl', T. 2 (s. 222–225). (Filosofskoye naslediyе) (in Russ.).
22. Gegeľ, G. V. F. (1978). *Konstitutsiya Germanii* [German Constitution]. In: *Politicheskiye proizvedeniya.* M.: Nauka (s. 65–184). (Pamyatniki filosofskoy mysli) (in Russ.).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО СТАТТЮ (ARTICLE INFO)

Published in:
 Форум права: 61 pp. 82–91.

Related identifiers:
 10.5281/zenodo.3883815
http://forumprava.pp.ua/files/082-091-2020-2-FP-Marushchak_9.pdf
http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2020_2_9.pdf

License (for files):
 Creative Commons Attribution 4.0 International

Received: 23.04.2020
Revised: 25.05.2020
Published: 03.06.2020

Cite as:
Марущак, Н. В. (2020). Розуміння держави у творах видатних представників філософської та правової думки Нового часу. Форум Права, 61(2). 82–91. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883815>.

Marushchak, N. V. (2020). Rozuminnya derzhavy u tvorakh vydatnykh predstavnykiv filosofskoyi ta pravovoyi dumky Novoho chasu [Understanding of the State in the Works of Outstanding Representatives of Philosophical and Legal Thought of Modern Period]. *Forum Prava*, 61(2). 82–91. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883815>.